

Meningen med *Helten*

En studie i symbolik

Af CHRISTIAN KOCK

Hvad er symboler?

En række emnekredse med potentiel symbolværdi spinder sig ind i hinanden i *Helten*. For at klargøre, hvordan de nedenfor fremførte symboltolkninger er opnået, vil jeg kort skitsere en generel model for symbolske størrelses fungeren i fiktionsværker.

I et fiktivt univers kan og vil det ofte forekomme, at en given emnekreds synes at tiltage sig dominans i henseende til vigtighed. Jo mere »realistisk« værket er, des større vil sandsynligheden være for, at det er et af de i det virkelige menneskeliv vigtige fænomener, der fremtræder i en sådan dominerende stilling.

Samtidig kan der nu ske det, at en given anden, mindre vigtig størrelse synes at hævde sig i en position i værkets fiktive univers, som den ikke efter en realistisk vurdering har noget krav på. Den indtræder således i det fiktive univers i en sammenhængs-, eller i lingvistisk terminologi, i en »contiguity«-relation til den omtalte dominerende størrelse samt til andre størrelser i værkets fiktive rum.

Alt efter de muligheder, som den givne kulturkreds' tankesæt til den givne tid naturligt stiller til rådighed, vil den »uberettiget« eksponerede størrelse nu kunne etablere en »similarity«-relation til det fiktive rums dominant. (Om de anvendte lingvistiske begreber, se f. eks. R. Jakobson og M. Halle: *Fundamentals of Language*. 's-Gravenhage 1956.) Vi har da med et kunstnerisk symbol at gøre.

Udtrykket symbol bruges til at betegne to forskellige ting. Der er for det første konventionelle symboler. De udmærker sig ved at være relativt uanselige og ubetydelige størrelser, der pr. overenskomst bringes til at stå for givne andre – og vigtigere – størrelser, således at de, når de perciperes, fremkalder forestillingen om disse. Til gengæld hævder de, netop i kraft af deres uanselighed, ikke nogen egenidentitet. Det gør derimod de symboler, som man kan kalde naturlige symboler. De kan, i kraft af hvad vort sprog og vort tankesæt disponerer til, komme til at fremkalde forestillingen hos os om noget andet og vigtigere, *samtidig med* at de vedbliver at stå som det, de naturligt er. For kun i kraft af dette, dvs. i kraft af noget naturgivent, som ikke

vi selv, men vort sprog og tankesæt er herre over, kan de komme til at stå for den anden og vigtigere størrelse. I et fiktivt univers vil det netop sige, at symbolet hævder sig i en sammenhængsrelation med det, som det står for, *samtidig med*, at det etablerer en ligheds- eller afbildning-relation til det. Den symbolske størrelse er *både* sig selv og noget andet.

Dette i modsætning til metaforen, metonymien, synekdoxen m. v., der hver for sig *ikke* kan være det, de er, i den kontekst, hvori de står – og derfor må oversættes til noget andet, efter hhv. et ligheds-, et sammenhængs- eller et delagtighedsprincip. Videre i modsætning til allegoriske størrelser, der i kraft af den relation, de indgår i med hinanden, under ét kan oversættes til et analogt sæt af andre, vigtigere størrelser, men ikke indgår i nogen sammenhængsrelation med disse.

Helten er en vanskelig roman, netop – som nævnt – fordi forskellige størrelser strides om at være dominante, og det derfor er svært at se, hvilke størrelser af de mange, som indgår i sammenhæng i det fiktive univers, der foruden at stå som det, de er, skal tolkes som stående for noget andet og vigtigere. Dette fremgår også tydeligt, af de hidtil forsøgte tolkninger af romanen, foretaget af Villy Sørensen, Jørgen Bonde Jensen og Jørgen Egebak. Til disse vender vi tilbage for at diskutere dem ud fra den tolkning, som her skal fremlægges.

Livet som centrum og udkant

Det er hovedtesen, at den emnekreds, som er romanens bærende og dominerende, er spørgsmålet om at finde mening i livet ved at stræbe efter at leve det rigtige *sted*. Det vilkår, hvorunder bogens personer søger at finde livets mening, er verdens opdeling i et centrum, som er det væsentlige og betydningsfulde sted på den ene side, og udkanten, de afsides og ligegyldige steder på den anden. Endvidere, at den forandring i livsfortolkning, som gennemlevs af hovedpersonen Clemens Bek i hans egen beretning om sit liv og af personerne på bogens nutidsplan, hovedsagelig lægen Erik Lange og hans hustru Ellen, består i en forkastelse af troen på, at nogle steder i livet giver større muligheder for at leve det med mening end andre. Mottoet på titelbladet, Brorsons »Ak, søger de ydmyge Steder« er således at forstå helt umetaforisk.

Det første, vi hører om, er Erik Langes skuffelse, da han på Anholt erfarer, at nogle kolleger er i færd med at virkeliggøre den plan, der skulle have været hans livsværk: opførelsen af et nervesanatorium på

et ganske bestemt, fra barndommen erindret sted ved en østjysk fjord; »dér i de stille Fjordskove var dets rette Plads, det store Sanatorium, det første i sin Slags« (s. 4; der citeres efter originaludgaven, København 1912). Og dermed følger det, at dér var også Langes rette plads. For ham, der – som det fremgår af den store indre monolog, der indleder bogen – har været overalt på jordkloden, er livets mening knyttet til et og kun et sted.

Straks efter anslås en dualisme, som senere skal få gennemgribende betydning, nemlig den mellem »øen« på den ene side og »verden« på den anden. Der tales om, hvorledes han »stod her ved Vinduet med Hænderne tungt i Hasperne og så Dagen, den nytteløse Dag, skumre derude over Havnen og Havet – Havet, der skilte ham fra den Verden, hvor hans Slot skulde stået« – »dér hvor nu Kås og Faber stod – to var de om at dele hans Plads, mindre kunde ikke gøre det« (s. 8). Lange drømmer ligesom en anden af øens embedsmænd, som vi hører om i Clemens Beks beretning, toldforvalter Vendelin, om at komme et ganske bestemt sted hen i verden for der at rejse et »slot« (sml. s. 319).

Uden at vi rigtig får at vide hvorfor, indleder Erik Lange og Ellen en række møder med den gamle skolelærer Bek, der ligger for døden. Vi får nu Beks historie og forhistorie fortalt. Forhistorien handler om hans plejefar, den tyske teologistudent Eberhard Sebastian Baden, som vi følger fra hans barneår til hans død i København. Det er meget lidt, kommentatorer hidtil har forsøgt at få ud af Eberhards historie, som Clemens Bek først træder ind i på side 67. Og intet under, for hvad er egentlig funktionen af denne beretning? Eberhard vokser op som søn af en kulsvier i Schwarzwald, bliver i skolen kikket ud som bogligt begavet og kommer på universitetet i Halle. Hans opvækst synes at stå som typen på et menneskes lykkelige rodfæstethed til sit sted. Lillesøsteren Christine kommer til Halle, men har lige så lidt hjemme der som i hjemmet i »de sorte Skove« – og flygter videre derfra som en norsk greves elskerinde. Det hedder »*hvad* nu Gud Herrens Hensigt var – så hørte hun slet ikke hjemme i Schwarzwald [...] Hun hørte hjemme i Byerne [...] i store, farlige, brogede Byer« (s. 43). Og denne disposition hos Christine er det faktisk, som sætter hele det forløb i gang, vi får præsenteret i Beks fortælling. Hele hans historie og dens problematik er betinget af, at Christine ikke kan leve på sit sted blandt kulsvierne, men må til de store byer. Dette er det nemlig, som får Eberhard til først at vende hjem til forældrene og efter deres død sætte efter søsteren for at finde hende og føre hende hjem.

Centrumsdrift og kødelighed

Med noget, der ligner en romanen iboende konsekvens, ender hans søgen i et bordel i Pistolstræde i København. Hermed etableres en gennemgående sammenhængsrelation mellem to størrelser, hvoraf den ene tillige kommer til at stå i en ligheds- eller afbildningsrelation til den anden – nemlig mellem seksualitet på den ene side og på den anden side trangen til at være med og gøre sig gældende i »den rigtige verden«, i livets centrum. I overensstemmelse med, at det er centrum-udkant- eller mere generelt steds-problematikken, der i romanen er den vigtigere af de to, vil vi tolke temaet seksualitet som værende symbolsk.

I bordellet finder Eberhard søsteren som den af alle skøjerne, der er sunket dybest i »kødet«; hun beskrives som et halvt umælende dyr og er upåvirkelig for Eberhards kalden til vækkelse og genrejsning. En sådan bliver der først tale om, da en af skøjerne en aften indtræffer med en gravid pige, som samme aften føder en dreng og omkommer ved det. Hvem der også dør, er Christine, men først efter at hun er vakt af den totale fremmedgørelse, hun har levet i; »hun talte pludselig sin Hjemstavns Dialekt igen« (s. 69), hun er altså i en vis forstand kommet tilbage til sit hjemsted; og barnet, der er identisk med bogens »helt«, Benedict Clemens Bek, har udført sin første frelsesgerning, så Eberhard et øjeblik må mindes »en anden Fødsel i et andet fattigt Rum, mellem Arme og Fattige, en Gang for længe, længe siden« (s. 70).

Hvis seksualitet og kødelighed er symbolsk for viljen (og som vi senere skal se, eventuelt også evnen) til at leve et udvalgt sted i livet, i »den rigtige Verdens« centrum, repræsenteret ved bylivet, så tilordnes der også en symbolsk betydning til den frelsesgerning, som Eberhard beder Gud lade barnet udføre – og som han kommer til at udføre, for så vidt som han virkelig er bogens helt, ikke blot i romantisk, men i bogstavelig forstand: »Herre, jeg slipper dig ikke, før du har lovet mig, han skal blive dit Sandhedsvidne, din Helt! Herre [...] ham du pegede på fra Fødslen, ham du lod føde i dette Hus, i Verden, der ligger i Kødet, at han skal sprænge dens Tag og løfte din sårede Skare til dig, til dine naglestungne Fødder!« (s. 80).

Clemens Bek vokser op hos Eberhard på bordellets kvist og tegner ikke til at blive den over kødet sejrende helt, som Eberhard forestiller sig. Han lever midt i byen og midt i kødeligheden, og hans

angst for begge dele er stor, ja overhovedet hans angst for alt andet end at gemme sig væk på sit kvistrum. Kun én gang i sin skoletid slår han fra sig over for kammeraternes forfølgelse, og det er, da de vil tvinge ham til »smudsige Tjenester« af samme seksuelle art som dem, hvormed klassens andet uægte barn, Augustinus Halm, har »vundet« dem (s. 216; 134). Han ønsker at være låst »for evigt inde i denne Stue, borte fra Schwarzwald og Himlen og Jorden« (s. 90), og da han efter bordellets af Eberhard gennemførte nedlæggelse er flyttet til kvisten på den skole, hvor han selv går og Eberhard er pedel, hedder det: »Jeg ønskede jo kun, jeg var Barn igen og sad vel forvaret bag Ruden i Pistolstræde« (s. 142).

Clemens Bek er gennem hele sin opvækst og ungdom et nederlagsmenneske, en taber. Han føler, han ikke har sin plads og ikke kan leve i det pulserende livscentrum København. Da han omtrent samtidig med Eberhards død er begyndt som teologistuderende, hedder det: »min Ensomhed blandt Studenterne, på Universitetet og på Gaden, i dens Vrimmel af Forretningsmænd, Officerer, Kunstnere og Lærde?/ Det var jo altsammen kun Venten på Herrens Kalden, på at han skulde råbe og udpege mig min Plads« (s. 159).

I skarp kontrast hertil står dog en anden drift hos ham, som i hans sidste dage i København giver anledning til, at en indre konflikt bryder ud i lys lue. Da han kaldes til sin fader og bedstefader i grevernes palæ for at modtage et tilbud om protegering, på betingelse af, at han afsværger alt, hvad Eberhard stod for, afslår han rigtignok – men »dog følte jeg bestandig samme underlige Hjemvé, samme vage Viden om, at her, her og ikke i Pistolstræde eller på Skolens Kvist eller i mit Hummer bag Køkkenet hørte jeg hjemme, at her var min rette Jordbund at gro« (s. 153). Konflikten indtræder ved hans flygtige møde med Dorete, datter af professor Honorius, i dennes litterært-filosofiske aftensalon. Pludselig føler han med fuld styrke, at kun ét sted er der mening i at være til, og dette sted er »hendes Nærhed her i Livet« (s. 164) – og straks indfinder kødelighedssymbolikken sig, for »aldrig havde jeg dog følt min Nød, hin for Mennesket ufattelige Tvedragt mellem Ånd og Kød, som nu jeg hin Oktoberaften, nær Årsdagen for Eberhard Død, stod i denne Stue« (s. 168); han ser »den nøgne, slanke Hals og de nøgne Armes Holden om den tunge Bakke [...] jeg der havde vovet mig ind i denne Stue, vovet mig hende nær« (s. 169) – »jeg begærede hende, [...] blussende af sit Køds fagre Dragt« (s. 172).

Tvedragten mellem ånd og kød er driften bort fra det sted, hvor man er, til et udvalgt andet sted – og den ophæves i det øjeblik, Clemens mødes med Dorete og er hende nær (s. 171); men »I det Øjeblik, jeg hørte Guds Kalden: »Se, nu gaves dig det største af alt: at se en Søkendesjæl – gå bort og forvar det,« da luede hin Tvedragt mellem Ånd og Kød påny« (s. 172).

Også klasse- og studiekammeraten Adam Colbjørnsen har fået øje for Dorete – »Og jeg fik al Styrken af hans Blik igennem mig, som et blottet Sværd. Og jeg skælvede som hun. Og jeg vidste vor Skæbne afgjort« (s. 173). Adam, som efter Clemens' fortolkning har set en rival i ham, henleder hans opmærksomhed på en plads som pøgelærer på Anholt, som han ønsker, han skal tage. Da Clemens fornemmer, at Adam vil have ham væk fra Doretets nærhed, »Da brød i samme Nu som en vild Lue op i mig det, jeg aldrig før havde anet eller kendt, Selvet i voldsomt Frembrud« (s. 173). Med selvet, der bryder frem som en lue, får vi en første antydning af en association mellem to emneområder, som skal få gennemgribende betydning senere i romanen, nemlig ild, lue, glød etc. på den ene side og centrumdriften på den anden. Mellem disse to størrelser indtræder dog en mellemstørrelse, kødeligheden, i de fleste tilfælde, men ikke i alle (se nedenfor om Agnete og Elconore Vendelin).

På vejen hjem kommer Clemens nærmest tilfældigt igen forbi Honorius' hus, »som hørte jeg til her, som var det mit rette Sted, mit Hjem« (s. 174). »Og da så jeg hende, som Sejrherren ser sin Elskede./Hun stod derinde bag sin Rude, nøgen foran sit Spejl i det hvide Flor [. . .] Hendes Dragt hang hende om Lænderne, som Svøbene om den Blomst, der er skudt frem« (s. 175); da Clemens som »sejrherre« nærmer sig sit udvalgte sted i livet, viser det sig altså for ham som en appel til noget seksuelt.

Resignation og centrumdrift

Hidtil har vi altså set to modstridende tendenser hos Bek. For det første trangen til at gøre sig til intet, gemme sig bort fra kapløbet mod livets centrum – og for det andet driften mod dette centrum, personificeret i Doretets skikkelse. Det er den første motivation, der sluttelig tager overhånd hos ham; i stærke ord bebrejder han sig selv sin hjemfalden til den seksuelle sfære: »Himmelske Gud, hvad *havde* jeg gjort!

Beluret hende, da hun var nøgen, voldtaget hende, da hun var ene, skændet hende, da hun var hjælpeløs« (s. 175f). Hans beslutning oven på dette er resolut og definitiv: han vil af sted til øen, fordi han vil udslutte sig selv: »De gule Blade dalede over mig, og jeg skreg til dem, at de ville dække mig, begrave mig, begrave mit Selv i deres evige Forgængelse« (s. 176).

Clemens Bek har levet i et livets centrum, midt i byen, midt i kødet, og da han ikke der formår at leve et liv med opfyldelse og mening i, hvad anden konklusion kan han da drage, end at det er *hans selv*, der er uskikket til at leve. Det hedder da også om hans afrejse til øen: »Ja således slap jeg fra mit frysende og sultende Selv« (s. 183); rejsen går »til Øen, til Døden« (s. 187), og i retrospekt kan han sige: »Min Flugt til Øen, hvad var den vel andet end Flugten fra mig selv og Menneskene, til den Død, der nu var *min* Ungdoms Egenvilje, som jeg søgte at tilliste mig bag Gud? [. . .] Jeg drømte, at Øen, jeg sejlede til, var Dødens« (s. 192); Styrmanden om bord på skibet, der fører ham til Anholt, »syntes mig selve Klabautermanden, der styrede os ind i Døden« (s. 212).

Inden sin afrejse har Clemens drømt en drøm om en ukødelig forening med Dorete i et hinsidigt liv. »Først i Evigheden, først når Legemer og Klæder er faldne, skal vi to vorde Ect«, siger hun i drømmen til ham. »Men nu skal du gå bort, og du skal savne og længes og angre. Ti den, der her på Jord foregriber det, der først var bestemt i Saligheden, han må sone i det Jordiske« (s. 179). Dette falder udmærket ind i billedet af hans holdning ved afrejsen som et billede af *resignation*. Ikke for at påkalde en autoritet, men for at benytte en heldig formulering vil jeg anføre et citat fra Kierkegaards *Sygdommen til Døden* om denne holdning: »Meget af Det, som i Verden pyntes ud under Navn af Resignation, er en Art Fortvivlelse, den, fortvivlet at ville være sit abstrakte Selv, fortvivlet at ville have nok i det Evige, og dermed at kunne trodse eller ignorere Lidelsen i det Jordiske og Timelige. Resignationens Dialektik er egentlig den: at ville være sit evige Selv, og saa i Henseende til noget Vist, hvori Selvet lider, ikke at ville være sig selv, trøstende sig ved, at det dog maa falde bort i Evigheden, og derfor menende sig berettiget til ikke at overtage det i Timeligheden, Selvet vil, skjøndt lidende derunder, dog ikke gjøre den Indrømmelse, at det hører med til Selvet, det er, dog ikke troende ydmyge sig derunder. Resignation [. . .] vil fortvivlet være sig selv, dog med Undtagelse af et Enkelt, i Henseende til hvilket den for-

tvivlet ikke vil være sig selv« (Samlede Værker, Kbh. 1963, bd. 15, s. 125, fodnote).

Denne analyse falder godt i tråd med Clemens' egen formulering for forholdet til Dorete: »jeg havde just begæret at være en anden, ja som de andre. Og derved mistet hende. Men vundet hende, nu jeg igen blev mig selv – nu jeg veg« (s. 186).

Det noget, i henseende hvortil Clemens lider, er netop dette ikke at være som de andre – dvs. ikke at være udstyret til at være med i livets centrum. Det at være nederlagets mand i det dennesidige får ham til at vælge det nærmeste surrogat for døden, idet han pukker på det hinsidige. At vige fra hende, men blive i København, på stedet for sit nederlag – det kan og vil han ikke realisere. For der vil tvedragten mellem ånd og kød være for pinagtig, dvs. den til frustration dømte higen efter det udvalgte sted: hendes nærhed.

»Fra mit eget Liv var jeg friet. [. . .] Jeg var fri, som de døde er./ Som Øen kun var mig den Tåge, jeg flygtede til fra Lyset, var mit Fremtidsliv mig kun en Skygge./Men jeg var ikke nået ud for Kronborg, før den Drøm var til Ende – ja, før min *Drøm* var til Ende, og mit Liv begyndt« (s. 209). Den stærke vægtlæggen på, at drømmen er til ende, må også indbefatte den drøm, han har drømt om forening med Dorete efter døden. Den og driften mod døden er to alen af et stykke.

En rasende skibshund og mandskabets grovhed om bord på skibet til Anholt sørger imidlertid på kontant vis for at minde Clemens om, at hans liv ikke er forbi.

Anholt

Hvad han finder, da han kommer til øen, lader sig bedst beskrive med Harald Kiddes egen redegørelse for bogens motiv, som er udsprunget af hans mors beretning for ham om Anholt. »Sære Skikkelser så jeg [. . .] vanskabte og truende som Øens egne, af Storme hærgede Kyster, stirrende som de, som hun, i Længsel, mod den fjerne Bred, mod det faste land . . . eller Skikkelser, sammensunkne, tilføgne af Ensomhed [. . .] Vildfarne Skygger flakkede gennem Stuen, Suk af hjemløse Mennesker og Bølger [. . .] Da blev min Bog til, i Stemning og Sceneri [. . .] Og jeg skabte min »Helt«, af mit Sideben, og satte ham, ene og våbenløs som et Barn, ud på denne Ø, iblandt disse Skygger, og lod ham sejre over Øen, over Skyggerne, over sig selv«

(fra Gyldendals tidsskrift *Bogvennen*, 1.9.1912, optrykt i Kiddes Artikler og Breve, 1928).

Kiddes egen redegørelse for bogens inspirationskilde stemmer godt overens med, at det er skikkelserne på øen, der gør det største umiddelbare indtryk og står som det bærende i værket.

Det første menneske, Bek taler med på øen, er Malene Tambov, husholderske og bislåperske hos præsten, hvis hjælper Clemens skal være. Mødet med hende aktualiserer straks tvedragten mellem ånd og kød, en lue synes at slå ham i møde: »Jeg blev ildrød og kom til at skælve. Hun var mig så nær, så kødeligt nær, her midt på den kolde og blæsende Strand, som aldrig før nogen Kvinde [. . .] Hendes Ånde i mit Ansigt, hendes leende, hede Øjne i mine, hendes spændte Bryst under det sorte Tørklæde, hendes underligt nøgne og blanke Hænder . . . Som en Luc åndede hun midt i det øde Mørke« (s. 225). Kort efter får han atter at føle »den hjærtehamrende Angst gennem mig, som for en Ild, jeg ikke kunde undgå, som brændte over hele denne Ø, uslukkeligere, vildere her midt i Havet end noget andet Sted« (s. 231). Og endnu en gang: »Al min Barndoms Gru fra Huset i Pistolstræde, [. . .] al den Skræk, der var end større i mig end den for Menneskene: Skrækken for Livets Inderste, Ilden i Jordens Hjærte, overvældede mig« (s. 248). Bemærkningen om jordens indre minder os om, at seksualitet og lue er symbolsk for driften mod centrum, den drift, Clemens meget godt kender, men ikke magter at leve med, fordi han ved, at han her er dømt til nederlag. Nederlagets bitre vilkår er det, som kommer op i ham og gør ham angst over for Malenes seksualitet. Senere får vi – af præsten – en bekræftelse på, at denne seksualitet står for samme trang hos hende som den, der i sin tid drev Christine bort fra sit hjem og af sted mod livscentrene, de store byer: »Ha, hun gad flamme tværs gennem Europa!« siger han (s. 247). Hun bliver imidlertid klar over Clemens' barnlighed i kønslig henseende, hun ændrer holdning over for ham, og: »hendes Nærhed brændte mig ikke mere./ Jeg følte, at jeg var fri« (s. 250). Det er samme befrielse, vi har set, at han følte ved flugten fra byen, friheden »fra mit frysende og sultende Selv«, »fra mit eget Liv«, en frihed som de døde. Og samme frihed, som han kort efter føler, da han godt og vel er undsluppet den deporterede homoseksuelle prins' nærhed: »O, jeg var sluppet, jeg var sluppet for Ilden, der brændte over Øen, der brændte alle, [. . .] Jeg følte mig friet og skånet, skånet for en Lyst, jeg i Gru havde anet, frict for en Pligt, jeg ikke mægtede at opfylde!

(. . .) Ja, skånet var jeg, friet for Verden derude bag den bølgeflimrende Himmelrand, friet for det Studium, mit Legemes og min Ånds Kraft ikke magtede, fra det Kald, der efter min Bedstefaders som Eberhards Fortolkning var mig lige umuligt at løfte, friet fra Adams Kamp for Ære og Magt, for Augustinus's for Penge og Vellevnet – friet, ja skånet for Dorete Honorius, for et Menneskes Liv i Arbejde og Elskov! Ja, jeg vidste det, [. . .] at jeg, trods alle Eberhards Drømme, nu stod på mit rette Sted, ene, udenfor de andre og deres Kår, skånet for Lyst og Smærte« (s. 276).

Vi ser her, hvorledes det synes at være en konsekvens for Clemens, at han for at blive friet for ilden, tvedragten, kampen, han ikke magter, også må være friet for livet. Hvad dette angår, når han imidlertid hurtigt til at gøre første fase af den erkendelse om øen, som han udtrykker i ordene: »Jeg drømte, at Øen, jeg sejlede til, var Dødens, og jeg fik at se, at den var Livets« (s. 192). For menneskene på øen er ingenlunde døde og friet for tvedragten, tværtimod, de mærker den i fuldt mål. Der tales om »Øens Synd: dens Begær efter Sol« (s. 297), og om den pukkelryggede dværg af rig købmandsslægt, Jacobus Uz' faster og moster, der begge sidder i stivnet venten efter deres søn, hhv. mand, hedder det: »Jomfru Benedicte biede jo kun for sin egen lille Sag, men fru Boline for hele Øens –: at Solen, den unælelige, fra sin Vandring over fjerne, hede Øer skulde neje sig for denne Øs Fod og bede om at slukke sin Flamme i dens isnende Skød. Hun var Øens Længsel og Hævn« (s. 302). Solen står som samlende metafor for øboernes længsel bort fra afsidsheden, mod livets centrum, de hede zoner, den »rigtige verden«. Jacobus Uz selv siger til Clemens: »De, der er den Verden derude, jeg har længtes efter som en Afsindig, og som nu omsider kom!« (s. 257), og seksualiteten som symbol for denne længsel kommer til orde i Uz' tale om sin »store Kvindejagt over Øen, på gift og ugift, på hvert Skørt, der fandtes« og sidst på fyrmesterens kone, Madelcine fra Provence, »hun fra de solhede Zoner, fra de blomstrende Haver, de menneskevrimlende, hvide Stæder« (s. 266).

Men samtidig med, at der tales om øens begær efter sol, hører vi også, som det flere gange har været tilfældet ovenfor, om den ild, der brænder over øen; og om en tom kiste i et lille kapel bag kirkegården, som Bek en stund søger ned i, hedder det direkte: »På denne skyggeløse Ø frelste Kisten os fra den evige Sol«. (s. 279). Det lader altså til, at *begær* efter sol og ild og *tilstedeværelsen* heraf er et og det

samme i romanens symbolsprog, idet begge ting står for længselen mod den rigtige verden, mod livets centrum. Er man i denne drifts vold – hvad Clemens Bek som vi har set frygter over alt, da han ikke magter at tilfredsstille den – er der kun to muligheder: enten at give efter for driften, søge at efterkomme den, som øfolkene gør det – se nedenfor –, eller at søge døden, som Clemens Bek har gjort det ved at rejse til øen, og som han atter symbolsk gør det ved at lægge sig i den tomme kiste.

Folkene på øen

Ser vi på andre af øens skikkelser, finder vi en serie variationer af denne drift mod det efterstræbte centrum. Vi er stødt på den hos Eberhards søster Christine, og hos Bek selv; men hos ham gav den sig udslag i en dødssøgende resignation, fordi han allerede befandt sig i livets centrum, storbyen, og derfor ikke kunne skyde skylden for sit elendige liv på det sted i livet, hvor han var sat, men måtte lokalisere grundskaden hos sig selv. Øboerne er i en vis forstand ikke kommet så langt: for dem er det selve deres sted, deres ulykkelige *afsidshed*, der er skyld i misæren.

Toldforvalter Vendelin drømmer på sine daglige løbture rundt langs øens kant om at nå »det selv« – han vil ikke leve i et luftkastel, han vil – ligesom Erik Lange – bygge sig et slot et ganske bestemt sted: »dernede i selve Solens Glød, [. . .] på Azurkysten, i Middelhavets Blå! [. . .] et sandt Slot, lødigt af Marmor, hedt af Sol, med de hvide Marmortrin sunkne i Havets Blå!« (s. 319). Hans hustru og børn lever i den drømmeverden, han ikke selv kan have del i; det er en verden af kunst og indbildning, hun og børnene gennemlever i dyb alvor litteraturens sørgelige og lystige spil, og ved hendes første møde med Clemens Bek fremgår straks hendes længsel mod det centrum, hun engang har kendt og siden forladt: »Oh, nu må De komme ret ofte til os og fortælle om Livet i Hovedstaden, om de nye Teaterstykker og Skuespillere og Bøger – om Verden derude –« (s. 304f). Videre fortæller hun om familiens isvinter i Patricksfjord på Island, hvordan ved fantasiens hjælp »vi glemte Mørket og Stormen og Kulden og de mange Mile tåget Hav og isstrittende Tinder, der var mellem os og de nærmeste Menneskeboliger. Vi var dernede, i Livets Hjærte, i Paris, Børnene og jeg« (s. 315). Til sidst kommer foråret, og »Solen, Solen stod dér som Verdens Hjærte« (s. 316).

Øens »hersker«, prinsen, har færdedes hjemmевant som gesandt i Europas hovedstæder, men er forvist til øen på grund af homoseksualitet. Vi har hørt, hvordan også han brændes af en »ild«, der er en »sviende Stikken i hans Øjne« (s. 275), og han indsender det ene bøn-skrift efter det andet til kongen i København om at måtte komme tilbage til livet, til storbyerne, men uden held. Som Malene har han åbenlys seksualitet, dvs. vilje og evne til at leve i livets centrum og drage andre til sig. Om hans årlige selskaber for en udvalgt kreds siger Bek: »Havde man for Dem, midt i den endeløse Vinternat, tændt et sådant Bål, jeg véd, De havde kastet Dem i det som jeg« (s. 328), for »de ukendte Vine og ukendte Retter, der ventede os derinde [. . .] skulde flytte os fra vore Kår og vor Ø ud i »den rigtige Verden«« (s. 325).

Tolderens datter, Agnete, opkaldt efter pigen i Heibergs »Elverhøi«, bortgiftes af faderen til pastor Tang, der kommer til øen, efter at Bek har været der i syv år. Da præsten vender hjem med sin nye hustru efter brylluppet i Grenå, hedder det, at i Agnetes øjne »tindrede nu kun én Længsels Luc: at dø. [. . .] Og i den svidende Kulde fornam vi Ilden af hendes Længsel som af hans og sandede, at vor Kyst havde tændt dem bægge« (s. 388). Samme nat ser Bek Agnete flygte for Tang, som dog fanger hende i yderste øjeblik, inden hun kaster sig ud over en brink: »Fuldmånen stod halvt oppe bag Bjærgets stumpe Top, og Agnete løb mod dens lysende Skive, forfulgt af hans Arme« (s. 389). Agnetes drift er ikke et begær efter sol, og da slet ikke efter seksualitet, snarere synes hun at associeres med månen, men det er ikke desto mindre en drift bort fra den ø, hun ikke vil vide af, ind imod et drømt livscentrum. Da hun bliver gravid, er det »som havde Jorden endelig nu fået sit Ram på hende – den Tyngsel, hver Skabning skal skatte den« (s. 390). Det er nu helt konsekvent, at hun må dø; det gør hun da også, og ved sin død »friedes hun fra Barnet i sit eget Skød, fra Skatten til Jorden« (s. 391). Hun kan ikke magte at knyttes i den grad til det sted, hvor hun er sat, at hun skal yde det tribut: barnet hun skal føde. Det er en drift bort fra det sted, hvor hun er, ind mod et drømt centrum, der har drevet Agnete og til sidst driver hende i døden. Og at denne drift til syvende og sidst også er forbundet med ild og lue, fremgår af hendes mor, fru Eleonores dødsord til Clemens Bek: »Min Mands Sind (. . .) styrtede mod sit glødende Mål – jeg elskede det for dets vilde Il – og mit fløj med, på Ildvinger, der gav Hede og Skærm for mig selv og mine

Unger! Agnetes Død? Ja, *da* syntes jeg, jeg havde brændt mit eget Barn op i min Glød« (s. 392).

Øens læge, dr. Ørebro, er en af de første skikkelser, Clemens Bek får øje på ved sin ankomst. Allerede her aftegnes han ved sit væsentligste træk: længslen mod verden derude, bort fra afsidsheden: »Og deroppe mellem Klitterne stod der en høj, hvidhåret Mand i flagrende Kappe, bøjet frem over sin Stok, med Øjnene på Skipperen, der løftede Posttasken over sit Hoved. Skønt han stod dér udenfor Stimlen, så jeg dog i hans Øjne, der luede frem af det magre, gustne Ansigt, at han længtes måske endnu mer vanvittigt end de andre. Hans Hånd rystede som i Feber om Stokken« (s. 223).

Eksemplet par excellence på centrumsdrift er dog lægens datter Barbara. Det er i relation til hende, at Clemens Bek siger, at han »oplevede anden Akt af Tragedien mellem Ånd og Kød« (s. 382). Første akt af disse to's tvedragt udspillede sig, som vi husker, med Clemens Bek selv som aktør, da han nærmede sig og atter trak sig tilbage fra Dorete Honorius – for da han gjorde det, »da luede hin Tvedragt mellem Ånd og Kød påny« (s. 172). Nøglen til første akt var den, at splittelsen mellem ånd og kød og driften mod det kødelige var symbolsk for dragningen mod et udvalgt sted i livet, altså for centrumdrift. Og denne symbolske association er det netop, Barbara repræsenterer. Hun har fra en tidlig alder tigget sig lov af faderen til at tilbringe vintermånederne i København. Vi registrerer her en parallel til Eberhards søster Christine, som »hørte hjemme i Byerne« (s. 43), for med samme konsekvens som i Christines tilfælde viser det sig sluttelig om Barbara, at hun har haft sit tilhold på et bordel i København »alt siden hint fjortende År«; hun har været dets »luende Sol«, men er til sidst blevet myrdet: »Nøgen var hun blevet funden, pragtfuld og hvid, svøbt i sit gyldne Hårs Bølger, med en blodig Strikke om Halsen, men med al den Kødets Ro i sit Ansigt, som havde lokket hver hjemløs Sjæl til hende – til én Hånd nu havde hævnnet dem alle« (s. 383). »Kødets Ro« – det er den ro, som dén har fundet, der har nået sit begærede centrum. Blandt de hjemløse sjæle, der har været draget til hende, har også hendes far været – Bek har set ham »tigge for dette Hunkøns Fod, tigge sig et Hjem i det Kød, han havde forladt«, og han har set ham »stødes tilbage, ikke i Vold, [...] men i sløv Lige-gyldighed« (s. 382). Ørebro's længsel efter sin datters kærlighed beskrives i seksuelle termer, for den er ét med hans længsel bort fra afsidsheden; men ulig datteren har han ikke evnen til at gøre sig gæl-

dende i livets centrum – han har ikke hendes seksualitet, han har ene søgt åndens »Frelse i Vagttårnet her på Tugtens Ø, og glemt Kødets Bolstre« (s. 383).

Clemens Beks initiationsproces

Vi har set, hvorledes øens folk står som repræsentanter for forskellige afskygninger af driften mod et centrum – enten i bogstavelig geografisk eller i overført forstand. Denne drift er associeret med kødelighed (Malene, Barbara, prinsen, pastor Tang) eller med sol og lue (familien Vendelin, Malene, Barbara, øens indfødte). Den samme drift, driften mod at gøre sig gældende i livets centrum, har Clemens Bek kortvarigt været grebet af, men han har indset, at han på dette punkt er dømt til at lide nederlag og stå udenfor, jfr. hans fuldstændige mangel på seksualitet og hans skræk herfor. Han har derfor retireret, hvorved han er blevet »sig selv«. Imidlertid har han fra den ene grøft bevæget sig over i den anden, for så vidt som hans bliven sig selv er en resignation, dvs. efter den kierkegaardske analyse citeret ovenfor, en fortvivlet villen være sig selv med undtagelse af et enkelt punkt, hvori selvet lider, og som det derfor undflyr, idet det trøster sig med, at det må falde bort i evigheden. Dette enkelte punkt er for Bek det vilkår at *blive*, hvor han er, i livets centrum, men som en *taber*, som én der ikke kan være med i kampen om pladsen i centrum. Som vi til overflod har set, er Beks rejse til Anholt en *flugt fra* dette vilkår, *til* noget, som han tror er ækvivalent med døden, fra timeligheden til en ventesal for evigheden. Som det også har været antydet, er Bek i en vis forstand kommet et skridt videre end øens folk i henseende til erkendelse af, hvad der gør, at man ikke kan leve det liv, man ønsker, nemlig et liv med opfyldelse og mening i: *han* tror ikke, at misèren skyldes, at han er sat et forkert *sted* i livet; han tror, at den afgørende mangel ligger i hans *selv*.

Vi skal i det følgende se, hvorledes Bek under sit ophold på øen blandt dens »Skygger« når frem til at »sejre over Øen, over Skyggerne, over sig selv«. Det er for forståelsen heraf afgørende, at der under denne proces sker en radikal *vending* i Beks livsforståelse, derved at han vender sig *både* mod den centrumsdrift, som har spillet, hhv. spiller så stor en rolle for ham selv og for øens folk, *og* mod den resignation, som i sin tid drev ham af sted til øen. Med andre ord: han bliver på øen af en anden grund end den, der fik ham til at flygte

dertil, ja af en stik modsat grund. Dette er, hvad i hvert fald nogle af romanens hidtidige kommentatorer aldeles har overset, — hvilket også skal blive diskuteret nedenfor.

Det vil fremgå, at den udvikling, som Bek gennemgår under sit ophold på øen og sin kortvarige flugt fra den, lader sig inddele i visse faser. De første af disse faser viser sig groft sagt at svare til et centralt udsagn fra slutningen af bogens første del: »Jeg drømte, at Øen, jeg sejlede til, var Dødens, og jeg fik at se, at den var Livets« (s. 192), sådan at forstå, at han i første fase erkender, at øen ikke er døden eller det surrogat for døden, han havde tænkt sig, og i anden fase, at den tilmed er livets, hans livs ø. Disse to faser står som korrektiv til den ene side af Beks forfejlede livsfortolkning, nemlig hans resignation, dvs. hans fortvivlede villen være sig selv — med undtagelse af nederlagets vilkår.

Første udviklingsfase står i forbindelse med det første knudepunkt i hans liv på øen, ankomsten og tilpasningen til eksistensen som pøgelærer. Den er stort set udfoldet i anden dels første kapitel. Først efter at han er præsenteret for sit nye milieu og dets mennesker, deriblandt først og fremmest Malene, får vi de første indikationer af, at en udvikling er ved at finde sted. En sådan indikation er hans kommentar til den episode, hvor en indfødt øbo kaster en sten efter ham med udråbet »Fremmede!«; det hedder: »jeg vidste det, rystende af Gru, at han havde Ret: at end ikke her havde jeg Hjemstedsret!« (s. 239). At Bek ikke har en sådan ret, vil sige det samme, som at han ikke ejer nogen plads på Øen på sit eget vilkår, dvs. som et surrogat for døden, en ventosal for evigheden. Kapitlets hovedbestanddel er den første samtale med Jacobus Uz, der beretter om sine og sin broders fortvivlede forløsningsdrømme og om den følgende konkluderende erkendelse, han har gjort: »denne Ø — den er intet Fængsel, den er jo Verden!« (s. 270). Til Bek siger han: »Kom til mig, når De synes, at Havet er for stort og denne Ø for liden, og jeg skal vise Dem, at De er midt i Verden, på Livsens Ø i Havet — —« (s. 270). Så vidt rækker Beks forståelse dog ikke straks; i første omgang gælder den alene den omstændighed, at øen ikke er en forberedelse til evigheden, men er timeligheden; tiden er ikke en meningsforladt venteperiode, men er den instans, i kraft af hvilken mennesket er udleveret til timeligheden. Det hedder »vi kunde hverken flygte fra Tiden eller Øen. Ingen Fest berøvede os Hverdagen. Intet var nyt, ti alt var evigt. Vi mødte hver Morgen hverandre og samme Horisont. Vi gen-

kendte og kendte. Vi lyttede til Hjærtets Slag; de døde os ikke. Og vi lærte, at Øjeblikket er langt, men Tiden kort« (s. 280f). »Og vort Møde var ikke i Øjeblikket og i Festen. Men i tiden og Hverdagen. Vi fik Tidens og Hverdagens Ro at eje hinanden, og derfor har vi aldrig mistet hinanden. At eje hinanden, at eje sig selv, og det var jo at eje Tiden, lærte vi her på Øen« (s. 281). At Clemens Bek ikke har tilværelsen på øen på sine egne vilkår, er en erkendelse, som også betones direkte, idet han »af det fjærne Fyrs pludselige Lysglimt ind over mit Ansigt og min Seng kaldtes til den Viden, der stedse måtte fonyes i mig: at så lidt vi gav os Livet selv, så lidt har vi Ret til at bestemme dets Veje« (s. 288). I denne Henscende er Jacobus Uz hans læremester; det synes ham, »som var det i Går Aftes, jeg tyede til ham./ [. . .] jeg, som nylig derude, hvor endnu ingen Regn eller Blæst har kunnet slette hans Blodspor, følte mig ham så sejrrig overlegen, knuger nu min Pande mod den lange, hvide Hånd, han rækker mig mellem Bogstablerne, i Gru for den Evighed, jeg drømte, jeg tilhørte, påny sendt til den Jord, jeg bestandig vil fly« (s. 293).

Anden dels andet kapitel medgår hovedsagelig med en beskrivelse af Beks hverdag i skolen og hans møder med øens folk, først og fremmest Jacobus Uz, tolderfamilien og prinsen. I tredje kapitel derimod er det ikke en tilstand, men dennes ændring, der fortælles om. Det første store skred i Beks liv efter ankomsten og det, der sætter gang i anden fase af hans erkendelsesproces, er hans afskedigelse fra lærergerningen, da øens nye præst, pastor Tang, ankommer. Hvad han nu lærer, er at tage imod, hvad livet og menneskene byder ham, uden hensyn til, hvad han selv mener er hans bestemmelse, det være sig her eller hisset. Muligheden for afskedigelse kalder ham til nøgternhed, han forstår, at han ikke kan kaste sig på Gud, at det ikke nytter fortvivlet at ville være sit abstrakte selv, fortvivlet at ville have nok i det evige. »Gud havde født mig og skulde en Gang tage mig til sig igen, men indtil da overlod han mig til Menneskene og mig selv« (s. 361); »Dorete havde jeg truffet i en Forudtilværelse og skulde træffe i en Fremtids. Men Livet, Vejen derfra og dertil? Her var den! Her var min Gærning og mit Brød!« (s. 363). »Den Angst, jeg dér gennemlevede, femogtyve År gammel, den levede jeg siden igennem, hver Gang en ny Præst meldtes. Jeg levede jo ene af deres, ene af Tilfældets Nåde. Det gav mig tilsidst det rette Sind, Menneskets Sind, som ene er Tak. Takken for det Ufortjente: det daglige Brød, Taget

mod Uvejret, Pletten, hvor man er hjemme. Og det lærte mig Glæden, Glæden over Livet« (s. 361). Vejen til denne forståelse går imidlertid netop igennem en reaktion, hvis grundelement er falsk fornemhed, en fornægtelse af, at livet skal leves her. Efter sin afskedigelse går Bek ud i »ørkenen« og tilbringer natten der. Kun ved et tilfælde findes han af dr. Ørebro, som tager ham hjem og redder ham fra at dø af lungebetændelse ved at bortoperere hans ene lunge. Beks egen vurdering af dette er: »jeg havde ofret alle Mennesker for Tang alene, jeg havde skyldt dem for min Nød, og jeg havde, fornægtende deres Hjælp, kastet mig helt på Gud. Jeg havde taget min Løn op forud og havde nu intet at kræve af ham sålidt som af Menneskene« (s. 374); »jeg begærede ikke mer at være Herre, og jeg skammede mig ikke over at være Tigger. Jeg vidste kun, at jeg var et Menneske./ Sidst lykkedes det mig at udrydde det Hovmod, at jeg ikke ville ligge Doktor Ørebro til Besvær. Men da jeg ihukom, at min Skole var lukket for mig, som hele Verden var lukket derude, og da jeg, ved at rejse mig i sengen, fornå min Matheds Svimmel således, at jeg vidste, den nu aldrig ville forlade mig, men bestandig gøre mig til Fledføring hos Menneskenes Nåde – da græd jeg, uset, I Herrens Skød, min sidste Selvrådighed ud« (s. 375).

Det symbolske udtryk for Beks opgivelse af den sidste rest af kræsenhed over for livet er, at han som hjem får det hus, som et ungt forlovet par ved den tid, da han ankommer til øen, har været utrætteligt beskæftiget med at bygge sig til hjem – et hjem, de ikke kom til at bo i, idet de druknede på vejen hjem fra deres vielse i Grenå. Det, som det har været de to unges eneste ønske at få, deres hjem på øen, men som ikke forundtes dem, det gives nu Clemens Bek. Her flytter han ind »Ensom med Hverdagens trofaste Husgeråd, under Uendelighedens Himmelkuppel. Og derfor aldrig ensom. Ti den, der i et Gulvfjæl og et Urs Viser, i Gangdørens Klinke og den bristede Jord om Avnbøgens Rod vandt sig Venner, ham vil aldrig Forladtheden gribe, hans Hjærte vil slå mellem Venner, og uden Frygt vil han vende sit Ansigt mod Uendeligheden./Fordi han ingen Fremmed er på Jorden, er han ingen Fremmed i Himlen« (s. 376f). »Nu var jeg på den øde Ø.« Vi læser her »var« som stående i betydningen »var til«. »Nu så min Fod den Ensomhed, der hegner hvert Menneske inde, men som hidtil havde været dækket for mig, som for alle andre, af de Mennesker, jeg troede at leve iblandt.« Før troede han altså at leve, men først nu er han til. »Nu førte min Dør ikke ind til andre Stuer, men

ud til Ørkenen. Jeg trådte ud af den til Gud og ind ad den til mig selv. Jeg var i Sandheden, omsider« (s. 377).

Hvor de to første faser af Clemens Beks erkendelsesproces står som korrektiver til hans selvrådige resignation, som i sin tid drev ham af sted til øen, står de to sidste, som følger umiddelbart efter hinanden, i relation til den centrumsdrift, han momentvis har ligget under for, men som har ført til hans nederlag, og som han derfor frygter og undflyr, såvel i dens egentlige form som i dens symbolske iklædning, det kønslige. De to episoder, vi skal beskæftige os med, ses allerede foregrebet lige i begyndelsen af anden dels tredje kapitel, hvor det hedder: »Der var en Dag, jeg vilde flygte fra denne Ø, en blændende Sommerdag, jeg badede i Havet, og rejste mig på den yderste Revle og med Et så, jeg var nøgen og ung« (s. 358). Som man kunne vente, associeres driften bort fra øens afsidshed her med nøgenhed. I trods over sin trælletilværelse svømmer han udad; »i Vredens Rus gav jeg mig over til Havet, at frelse min nøgne Ungdom . . . den jeg var . . . fra Fangedragt og Fangeø« (s. 359). Da han omsider får kæmpet sig ind igen og trækker i sin »Trælledragt«, »var den sidste Drøm om min *Ret* gået til Bunds derude. Hin Dødskulde havde isnet mit Blod således, at det aldrig mer vovede at løfte sit krævende Råb« (s. 359); som et synonym til dette råbs forstummen tales der i umiddelbar fortsættelse deraf om »mit Køns Dødsleje«, hvorved associationen mellem centrumsdrift og seksualitet endnu en gang markeres.

Kort efter gør hr. Sivert Grünau sin entré på øen. Hans forledelse af øens ungdom til druk og udsvævelse repræsenterer en fristelse, som også Clemens Bek falder for, til at forsøge at forvandle øen selv til »den rigtige Verden«, til det begærede centrum, de alle er drevet imod. Episoden parallelliseres til enken Abels fortælling om den gang »i Blåskovens Dage«, da kroen en kort overgang efter et vinskibs strandning var tilholdssted for alle øens mænd, og kvinder og børn led nød og sultedød. Dengang var forløsningen ene at finde gennem en ofring af øens gave fra naturens hånd, Blåskoven, som en ung moder sætter i brand. Tilsvarende kommer også Sivert Grünau »som selve hint Vinskib, strandet på vor Kyst, berusende os med det Fremmedes Gift« (s. 403). Og tilsvarende fører hans virksomhed til en besmitelse af øens naturhelligdom, ørkenen, idet prinsen på Grünaus tilskynelse lader sin sidste fest finde sted her. Medens ørkenen før var det symbolske udtryk for Beks nøgterne erkendelse, at livet skal leves der hvor man er, og hvor den var dét, han trådte ud i for at møde Gud

og ind fra for at møde sig selv, bliver den nu en skueplads for øens hidtil stærkeste kollektive udslag af centrumsdrift. Som venteligt spiller solen en væsentlig rolle i beskrivelsen af denne sidste fest. Den optræder både med sin vante værdi af symbol for det begærede centrum, og som udtryk for verdensbranden, verdensødelæggelsen. »Hin Aften var min Fuldskabs værste. Da Prinsen faldt sammen, hævdede jeg fortunlet Hovedet, og jeg så den glødende Aftensol synke ude bag Sønderbjærg i Poser af Skyer, stor, stor så den fyldte al Himlen./Jeg forsøgte vaklende at komme op – *Hvad* var det, der brændte? – men i det samme råbte Grünau mig ind i Ansigtet, idet han greb mig i bægge Arme, at nu blev Prinsen båret hjem, men at jeg skulde følge med de andre Unge./Og bedøvet, solblændet lod jeg mig slæbe hen over Stensletterne, Klitterne og Lyngmarkerne, der stadig syntes mig belyste af Flammer, ind mod Byen« (s. 404f). Ankommet til kroen synes han pludselig at se Dorete for sig. – »Og jeg vendte mig og styrtede bort, ud i Ildskæret, ud i Verdensbranden og faldt over min Dørtærskel, ind i min Stuc, bevidstløs, men frelst« (s. 405). Efter en vågenat i ørkenen kan han nu føle: »Ja – Jorden var bleven ny i denne Nat og jeg med den. Min Synd var forladt [...] Min Anger havde født Verden og mig selv påny« (s. 407).

For prinsen bliver denne fest begyndelsen til enden. I sin sygdom sender han ansøgning til kongen, denne gang blot for at få lov at blive begravet på fastlandet. Og ønsket bevilges, men da meddelelsen kommer, har prinsen i mellemtiden besluttet sig til at blive. »Og således blev da Øens Livsfange også dens Fange i Døden og gav os alle Visheden om, at vort Hjem var ikke mer et Fængsel end ethvert andet, og at man sover bedst i sit Hjem og helst skal findes dér« (s. 410).

Et sidste, afgørende opgør med centrumsdriften står dog tilbage for Clemens Beks vedkommende. En sen novemberaften sidder han ene i sit hus, da det pludselig går op for ham, at han er over livets midte og intet har fået ud af det; »jeg så i dette Nu, som en Døende, alt det Livet kan byde: Hustru og Børn, Rigdom og Rejser og Ære!/ Jeg skreg Hindustans Navn og vidste ikke selv hvorfor – kun at Hindustan fandtes, at jeg var født med fric Ben at løbe på, at løbe til Hindustans solplettede Bjærgskove!« (s. 422). Driften mod et udvalgt sted i verden sætter sig atter igennem, som ét med trangen til at gøre sig gældende, hvor tingene foregår: »et Selskab så jeg, af åndrige Mandsansigter og skønne Kvindeåsyn, løftet talende og leende mod hverandre, i Lys, der funkledede over Mændenes Ordner og Kvindernes

nøgne Skuldre. Jeg hørte deres Tale, vægtig og vittig, jeg fornåm Dufften og Varmen, af Silke, Essenser og Hud, og jeg så Dorete, nu i denne Time, i dette Selskab, og ved Adams Side! /Og jeg skreg, som et Dyr, et Jordskred rammer, jeg skreg i afmægtig, vidløs Protest« (s. 422).

Næppe er dette »krævende Råb« opløftet, før Beks beslutning om at flygte til fastlandet er truffet. Og næppe er han i sidste øjeblik kommet om bord i skibet til Grenå, før han fortryder. I første omgang er dette en frygtreaktion; den kyst, han engang har kendt, er død og slettet i havet, alt er ukendt; fyret ud for Grenå er »et Bygningsværk af en anden Tid, en anden Slægt end min. Det kastede sit Lys ind over et ukendt Århundrede, det lyste ikke for det gamle« (s. 428). En oplevelse i Grenå kalder ham imidlertid også her til nøgternhed. Han indkvarteres hos to gamle Anholtboer, Villads og Gunnel Villum, der i en hungertid som ungt forlovet par blev udpeget til at rejse fra øen til Grenå for der at varetage øboernes interesser. Hos dem træffer han den virkelige hjemløshed; de to gamle har været rodfæstede på øen som han selv aldrig har været det noget sted, men er blevet skåret fra deres rod. Hans ønske om at komme tilbage til øen er nu ikke længere udtryk for en angst for den omgivende verden; han opfatter nu øen som sit hjem. »Og jeg begreb ikke, at Gud tillod mig at vende tilbage for deres Øjne; men jeg huskede Eberhards Ord om dem, som Gud elsker og gør landflygtige fra Hjem og Lykke« (s. 433). For anden gang bliver muligheden for at leve på øen noget, Bek får som en gave på bekostning af et par, som i den vigtige forlovelses- og bofæstelsessituation ikke har ønsket sig andet end netop et hjem på øen.

Da han sejler tilbage mod øen, er det ikke længere solen, der associeres med det, han stævner imod: »blodrød svulmede Månen op af Mørket, som et Hjærte, som Guds, cor cordium. /Og som vor Båd ilede ned mod det, så vi Vandene fødes af det, Himmel og Hav vælde af dets Glød. Vi stævnede som i Verdensfødsels Blod« (s. 433). Hvor Grünau-episoden symbolsk var en verdensødelæggelse, er denne tilbagevenden omvendt en verdensskabelse eller -tilblivelse. Umiddelbart efter den natlige hjemkomst følger nu Clemens Beks kulminerende, sublime oplevelse i fyrtårnet. Øverst oppe i tårnet, i døren ud til kuppelrundgangen, møder han fyrmesteren. Der er her måske grund til at minde om hans første møde med denne, umiddelbart efter hans ankomst til øen fem og tyve år tidligere: »ind over Klitterne, ud i »Ørkenens« gråsorte Dyb gik en kofteklædt Mand med et langt, flyvende Skæg, roligt, ved sin Stav, med Ryggen til. Han brød sig ikke om

Postskibets Komme, om Buddet derude fra, fra Mennesker og Begivenheder, ikke om Kvindernes Stas eller Brændevinsankeret./Jeg så efter ham, som han skred derinde, og tænke på, om jeg nogensinde kunde blive vis som han« (s. 223). Det er netop det, vi lades forstå, at der nu sker. Fyret ejer, som det er almindeligt i mystiske og andre sublime oplevelser, fire farver – »Græsgrønt og Himmelblåt, Ildgult og Blodrødt« (s. 435); over fyrmesterens ansigt glider de samme farver, »fra hans store Øjne strålede de – som fra hans Hjærte – og om hans hvide Hoved luede deres Glorie./Og han syntes mig som Tårnet selv, stigende fra det Lave, fra Synden og Hadet gennem Angrens og Ensomhedens Mørke op i Himmelkronens Lys. Hans Åsyn funkede mod mig, alvist som Guds« (s. 435). På enhver måde fremgår det, at denne oplevelse betegner Beks indgåen i et helt og fuldt liv på øen; de fire, hinanden kompletterende farver betoner det fulde og hele, og antydningerne fra overfarten i retning af en forståelse af det stedfindende som verdensskabelse følges op: »Dybt nede pegede Odden som Guds Finger og skilte Vandene og Landene. Månesitrende gled Vandene mod Syd og Nord, og af Urtågen dæmrede Landet frem, Ørkenen og Bjærgene, som et endnu ikke færdigt spundet Flor./Derinde bag os gled Krystalkuben rundt, funkende af alt det vordende Livs Glød – Græsgrønt og Himmelblåt, Ildgult og Blodrødt. Men højt over vore Hoveder steg Evighedens Visere, det brændende Hjærtes Stråler, lutrede til Æter og Lys – som Fyrmesterens og min af Dybet fødte, gennem Mørket bårne, til Lyset stegne Tanke« (s. 435f).

Beretningen om denne oplevelse, der danner afslutningen på Beks fortælling om sit eget liv, skildrer altså et slutpunkt i hans vej fremad i livsforståelse. Denne vejs fire faser har repræsenteret en dobbelt korrektion af hver af de to grundfejl i den livsforståelse, han er gået ud fra: dels hans *centrumsdrift*, som han har til fælles med øboerne, dels hans selvrådige *resignation*, som denne centrumsdrifts nødvendige nederlag har ført ham ud i. Den visdom, han sluttelig når frem til at besidde – fælles med fyrmesteren – er, at intet sted i verden er mere centralt end noget andet sted; at søge et andet sted hen end der, hvor man er, kan kun blive en forflygtigelse af den opgave, det er at være menneske. Og det *hvadenten* man finder sig det sted, man opfatter som livets centrum, men hvor man lider nederlag i, hvad det gælder om her, og derfor forkaster sit timelige liv i håb om erstatning i evigheden – *eller* man lever langt fra det drømte eller virkelige centrum, man forestiller sig. I begge tilfælde ligger man under for en problemstilling, der forfalsker livet.

Sejren

Det er en forestilling, der synes at have fascineret digtere til forskellige tider, at den, som af den ene eller anden grund lever i et lille lukket rum, afsondret fra hvad andre finder har betydning i livet, går hen og kommer til at stå som centrum eller omdrejningspunkt for den verden, han har afstået fra at opsøge. En variant af temaet finder man hos Sofokles, der i sit drama *Oidipus i Kolonos* lader sin titelperson, som har blindet, forarmet og afsondret sig, blive et kraftcentrum for diverse stridende kræfter, der kæmper for de ting, hvorom det gælder her i verden. En beslægtet forestilling kommer til udtryk i Shakespeare's *King Lear*, i Lears replik i 5. akt til Cordelia, da de to føres bort til deres lille, afsondrede sted, fængslet:

No, no, no, no! Come, let's away to prison;
 We two alone will sing like birds i' th' cage:
 When thou dost ask me blessing, I'll kneel down,
 And ask of thee forgiveness: so we'll live,
 And pray, and sing, and tell old tales, and laugh
 At gilded butterflies, and hear poor rogues
 Talk of court news; and we'll talk with them too,
 Who loses and who wins; who's in, who's out;
 And take upon 's the mystery of things,
 As if we were God's spies: and we'll wear out,
 In a wall'd prison, packs and sects of great ones
 That ebb and flow by th' moon.

(V, III, 8ff).

Overhovedet finder man temaet med en enkeltperson eller et par, der afsondrer sig fra verden og derved bliver den overlegen, bliver dens centrum, som en udbredt forestilling i den engelske renaissancedigtning og vel i særlig grad hos en digter som John Donne.

Noget ganske tilsvarende finder vi nu i *Helten*, hvis hovedperson netop fremtræder som en helt, der har sejret »over Øen, over Skyggerne, over sig selv« derigennem, at han har arbejdet sig ud af problemstillingen centrum-periferi; han er kommet ud over at knytte nogen vigtighed til »court news«, til »Who loses and who wins, who's in, who's out«. At han samtidig med dette bliver en helt og sejrherre i håndgribelig forstand, har det været Kidde meget om at gøre at vise; så meget, at han satte en slutning på sin bog, som han selv fandt tvungen, nemlig da han lader en af Clemens Beks gamle elever, som nu

er blevet en rig mand i Brasilien, vende tilbage til øen og møde op ved hans dødsleje for at bringe sin tak og meddele ham indstiftelsen af et legat til »Skolelærer Clemens Beks Minde«. Hvad der er væsentligt ved denne gæst, Ude Thysen, er ikke så meget, hvad han har at sige, som det forhold, at han synes at komme som repræsentant for den ganske verden, der nu nejer sig for den ensomme, afsondrede Clemens Bek. Flere gange betones det, at han er kommet helt fra Porto Alégre, og han har været »den ganske Jordklode og alle Racer rundt« (s. 443) og kommer ude fra de »varme, rige Länder« (s. 443), – fra de zoner, mod hvilke så mange af øfolkenes hedeste længsler har været rettet og for den sags skyld også Clemens Beks, sml. at han før sin sidste flugt råber Hindustans navn. Ude Thyssens egen konklusion lyder: »Se, én bildte sig jo ind, at Øen var for lille og én selv for stor, endda én vel også kunde have gjort sit Arbejde her! Men nu én har set Kloden derude, synes én næsten, vi stemmer, Øen og én selv. For vel er Øen ikke blevet mindre klein, men det er nok én selv!« (s. 446). Og fortælleren konstaterer sammenfattende, »at Jordomsejleren først nu, i denne Stue, havde sejlet Jorden rundt« (s. 446).

Men ikke nok med det. Ikke nok med, at to jordomsejlere – Erik Lange og Ude Thysen – erklærer at have lært livets mening af Clemens Bek, som har levet sit liv på verdens mest afsides sted. Efter hans død indtræffer tilmed Clemens' elskede, nu enkebispinde Dorete Colbjørnsen, og virkningen heraf er næsten, som da den ene delegation efter den anden begynder at indfinde sig hos den gamle Oidipus. Herudover har hun kun den funktion at udtale bogens slutreplik: »Ja, hvad vilde Verden, hvad vilde vi alle blive, om ikke der gaves Stakler som han?« (s. 448). Tillige udtaler hun, som venteligt, at hun ikke husker Clemens Bek – og medvirker hermed til at bekræfte, at hendes rolle fra Kiddes side blot har været den, som den må blive ifølge den her fremlagte tolkning: at stå som den blotte drøm, der giver Bek kraft, så han rent menneskeligt kan klare at blive den helt, han bliver.

Andre tolkningsforsøg

For at lade den forsøgte tolkning og dens implikationer profilere sig kan vi sammenholde den med andre forsøg, der i de senere år er gjort i retning af en helhedsbetragtning af *Helten*.

Først må her nævnes Villy Sørensens essay »Erindringens digter

Harald Kidde« i *Digtere og dæmoner* (1959). Villy Sørensen sammenstiller Kidde med Thomas Mann og Hermann Broch ud fra den relation, som hver af disse tre i deres værk etablerer til »faldet« – og finder her, at Kiddes værk er karakteriseret ved, at »den sande virkelighed ligger forud for faldet« (s. 45) – en udgangstese, der som vi skal se fører til en afgørende mangel i tolkningen af *Helten*. Denne behandles under afsnittet »Den guddommelige resignation«, hvor vi hører om »den resignerede livsfortolkning Clemens Bek repræsenterer« (s. 85), som om han repræsenterer én livsfortolkning fra den ene ende af bogen til den anden. Hvad der ikke kommer med i Villy Sørensens behandling, er netop det, at der sker en *vending* i Clemens Beks livsfortolkning, efter at han er kommet til øen. Der sker tilstandsændringer under hans ophold her, det er ikke blot en lang kontinuert tilstand, der skildres. Betegnende nok hører vi hos Villy Sørensen intet om folkene på øen og Beks forhold til dem, det hedder blot, at »der havner de der ikke har kunnet overkomme »livet« på fastlandet, og at være født på øen vil – i bogens symbolik – sige at have taget et ulægeligt sår (traume) i arv« (s. 78) – hvorved det forbigås, at øboerne, tilflyttere såvel som indfødte, netop ikke stræber efter andet end at nå fastlandet og gøre sig gældende der, hvad nogle af dem såvist også dokumenterer eller har dokumenteret evner til. Men overhovedet skal bogens symbolik partout bringes til at sige noget om personernes forhold til fortiden, om det, de *har* gjort eller været, og ikke om fremtiden, om det, de *vil*. Derfor kan det hedde, at Clemens realiserer deres »drøm om et liv i fortiden, uden dens risiko og angst« (s. 82f) – det til trods for hans egen forsikring: »Dorete havde jeg truffet i en Forudtilværelse og skulde træffe i en Fremtids. Men Livet, Vejen derfra og dertil? Her var den! Her var min Gærning og her mit Brød!« (s. 363). Og dette er udtryk for den vending, den omkalfatrede livsfortolkning hos Clemens Bek, der består i, at centrumsdriften mister sin mening i hans liv, hvor den før var det, der fik ham til at flygte for livet, og hvor den for øens folk er det, der får dem til at stræbe fra det sted i livet, hvor de er, til et udvalgt andet sted, hvor de tror der er mere mening i at være.

For Jørgen Bonde Jensen, der har skrevet efterskriften til *Helten* i Gyldendals Bibliotek-udgaven (1963), er romanen et vidnesbyrd om tvedragten mellem ånd og kød, sådan at forstå, at hele Clemens Beks projekt i livet skulle gå ud på en likvidation af kødet til fordel for ånden. Endvidere hedder det, at »romanen eklatant beviser, at krop-

pen ikke lader sig fornægte« (s. 437), hvorfor der må gælde »én af to ting: enten at kristendommen er umulig eller at romanens kristendomsforståelse er snæver og forkert« (s. 436f). Hovedpunktet i en diskussion med Bonde Jensen må da blive spørgsmålet om den bogstavelige eller symbolske tolkning af begrebet kødelighed. Og her synes det unægteligt, at det er forestillingskredsen omkring ensomhed og afsideshed kontra centralitet, der er dominerende og dermed bliver det, som skal forstås bogstaveligt, medens kødelighed som den i værket mindre vigtige størrelse bliver at forstå symbolsk for den anden. Afsideshed centralitet er det, alle personerne på øen forholder sig til, hvorimod seksualitet kun karakteriserer nogle enkelte. Det ville være meningsløst, om Bek kom til øen med et budskab om den kødelige drifts dødelse, når flere af skikkelserne på øen faktisk er overordentlig åndige og ikke synes at have problemer med deres »drift«. Clemens Bek selv er også skildret som et menneske uden seksualitet, men til gengæld med en vældig angst for den – hvilket indikerer, at det, som han er angst for, i virkeligheden er noget andet; og dette andet er livet som kamp, livet i centrum af verden. Nu kan Bonde Jensen så hævde, at det er »for en psykologisk betragtning ønsketænkning« (s. 432) at skrive en roman om et menneske uden seksualitet; men det må det stå en digter frit for at gøre, når det slet ikke er seksualitet, hans bog handler om, men noget andet. Det er resultatet ikke af en læsning, men af en *indlæsning*, når Bonde Jensen finder, at romanen handler om et forsøg på at »udrydde sin drift« (s. 432) og om »den kødelige drift, der rasende flytter med« (s. 433). Det skyldes en forestilling om, at en roman, hvori forfatteren vil vise, »hvad, efter mit Skøn, et kristent Menneske er«, *skal* handle herom, Bonde Jensen gør sig her skyldig i samme fejltagelse, som han selv finder hos andre religiøse romaner, der »magtstjalne af kristendommens uhyrlige morallære standser op ved religionens udenværker og derfor kun præsenterer religiøst udnomsstak« (s. 439). For det er jo Bonde Jensen, der møder op med en forudfattet idé om kristendommens morallære, nemlig at den går ud på undertrykkelse af seksualiteten, uden at være klar over, at dette netop kun er et udenværk, et gennem tiden påklis-tret appendix. At kød i oprindelig kristen symbolik og metaforik ikke betyder sanselighed, men selvished, kan man underrette sig om i de centrale kapitler af Paulus' romerbrev. For den heldige formulerings skyld kan vi imidlertid atter med fordel citere Kierkegaard: »netop fordi Christendommen i Sandhed er Aand, derfor forstaaer den ved det

Sandselige noget andet, end hvad man ligefrem kalder det Sandselige, og lige saa lidet som den har villet forbyde Menneskene at spise og drikke, lige saa lidet har den taget Forargelse af en Drift, Mennesket jo ikke har givet sig selv. Ved det Sandselige, det Kjødelige forstaaer Christendommen det Selviske«, står der i *Kjerlighedens Gjæringer* (Samlede Værker, bd. 12, s. 57). Selvskhedens eller selvkærlighedens former er ifølge dette skrift altid former af *forkærlighed*, det være sig for mennesker eller for steder eller i anden forstand. Den der vil udrette kærlighedens gerninger, han må opgive sin tro på, at nogle mennesker eller nogle steder er mere centrale end andre og blandt andet frafalde den »fornemme Fordærvedhed [. . .], at han kun er til for de Fornemme, at han ene skal leve i deres Kredses Sammenhold, at han ikke maa være til for andre Mennesker, ligesom disse ikke maa være til for ham« (s. 78). Som en sådan fornem fordærvedhed er kødeligheden og dens ytringer at forstå i Kiddes roman. Bonde Jensen kommer da også kun til sin teori om, at *Helten* handler om sanselighedens bogstavelige undertrykkelse, ad indirekte vej: »*Helten* viser et menneske, der forsager livet på jorden radikalt, hvilket *indebærer* et forsøg på at undertrykke kroppens naturlige trang« (s. 436, min udhævelse). Og hvordan han kommer til det følgende, er helt gådefuldt, set ud fra, hvad der faktisk står i romanen: »Men den viser også umuligheden heraf. Atter og atter må Bek konstatere at han, end ikke på den begrænsede ø, formår at leve og dog tage livet af sig selv« (s. 436). At bogen handler om denne problemstilling, er vane-tænkning fra Bonde Jensens side, og at den beviser det påståede, er fri fantasi.

Jørgen Egebak har i *Danske Studier* 1966, s. 75–95 præsenteret en tolkning af *Helten*, der som den første tager det alvorligt, at der foregår en erkendelsesproces hos Clemens Bek under hans ophold på øen, så at hans forbliven på den altså finder sted under andre præmisser end hans flugt til den. Erkendelsen går ud på, at hans forhold til hvert af de fire »riger«, han oplevede i København i sommeren efter sin studentereksamen – religionens, poesiens, naturens og kærlighedens – korrigeres i forbindelse med de fire knudepunkter i hans ophold på øen, nemlig henholdsvis hans ankomst til den, hans afskedigelse fra lærergerningen, episoden med Grünau og hans flugt fra øen. Disse fire korrektioner sker henholdsvis under »overbegreberne« korset, »den blå Blomst«, Afrodite- og Dorete-skikkelsen. Samtidig er der til hver af faserne og hvert af rigerne knyttet en karakteristisk farve, henholds-

vis den gule, den blå, den grønne og den røde – de fire farver, som genfindes i fyrtårnets lys i den kulminerende oplevelse i Beks beretning. »Selverkendelsen er højdepunktet i Clemens' tilværelse, for fyrtårnsoplevelse er syntesen af hans personlige liv« (s. 87). »Er han ganske vist en asket i livsførelse, præker dog hverken han eller bogen nogen afdøen fra verden. Moralen ligger ikke i et resignationsevangelium, men snarere i et »kend dig selv«. »Helten« klarlægger ikke Guds love, men psykologiske« (s. 94). Som det vil kunne ses, er jeg enig med Egebak i anskuelsen af opholdet på øen som en fremadskridende proces inddelt i fire faser og i den stærke vægtlæggen på fyrtårnsoplevelsens betydning; ligeledes i, at moralen i bogen ikke ligger i et resignationsevangelium. Imidlertid er det svært at få betragtningen af de fire kun i første del flygtigt omtalte riger med ind i en faktisk oplevelse af Beks passage gennem de fire udviklingsfaser i anden del, for ikke at tale om, at de fire overbegrebers og farvernes forbindelse dertil forekommer i bedste fald spekulativ. Dette er imidlertid et spørgsmål om, hvorvidt Egebak i sin tolkning har set »for dybt« i værket, og det er ikke så alvorligt som det forhold, at han i en anden forstand ikke synes at have set dybt nok. Det er tilfældet, hvor talen er om arten af den proces, Clemens Bek gennemgår. Det er her ikke nok at beskrive en successiv erkendelsesproces; der er ikke blot tale om en fremadskridende registreren hos Bek af, hvordan det forholder sig med hans relationer til forskellige sider af livet, med påfølgende berigtigelse af hver af disse relationer. Der er fra starten tale om én grundskade i såvel Beks som øfolkenes måde at leve livet på, nemlig den, at de forholder sig til det ud fra problemstillingen centrum-udkant; deres livsførelse forudsætter positivt eller negativt denne forkærlighed – som er selvkærlighed – for ét sted i livet frem for alle andre; og det er dén forudsætning, Clemens Bek bliver en helt ved at eliminere. Moralen i bogen ligger ikke i et resignationsevangelium – et sådant vender den sig netop imod –, og ikke blot i et »kend dig selv«, men i et »lav dit liv om«.